

УДК 316.4.051.62

І. О. МАРТИНЮК, М. П. КУХТА

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЖИТТЄВИХ ПРОБЛЕМ І ПЕРСПЕКТИВ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті здійснено спробу окреслити коло життєвих проблем, з якими стикаються люди похилого віку. На основі аналізу даних експертного опитування видієно низку проблем, що можна згрупувати таким чином: зі здоров'ям та фізичним самопочуттям, матеріальні, самотності та стосунків з родинним колом, соціальні та психологічні, підготовки до закінчення життєвого шляху.

Ключові слова: соціальні проблеми людей похилого віку, життєві перспективи, життєві стратегії.

Зміна соціально-демографічної структури суспільства через зростання питомої ваги представників старшої вікової групи в більшості країн світу стає тенденцією, що характеризує сучасну епоху. Україну це теж не оминуло: сьогодні кожний п'ятий у нашій країні – людина віком від 60 років та старше. З цим фактом потрібно не лише рахуватися, а й досліджувати та прогнозувати наслідки таких змін для суспільства.

У першій половині ХХ ст. американський дослідник Е. Стігліц запровадив до наукового обігу поняття “соціальна геронтологія”, проте поширення цей термін набув значно пізніше. Але саме серединою ХХ ст. можна датувати зростання наукового інтересу до зазначеної проблематики; відтоді окреслився певний спектр різноманітних соціально-геронтологічних досліджень і щороку їх масштабність та значущість зростають.

Передусім такі дослідження актуальні для країн “золотого мільярду” з високим рівнем якості життя і його середньою тривалістю. Серед основних теоретичних напрямів, що викристалізувалися на Заході, можна назвати такі:

– теорія субкультури для похилого віку – запропонована Е. Роузом, котрий вважає, що представники невеликих соціальних груп, що мають власну субкультуру, більше взаємодіють один з одним, аніж з іншою частиною суспільства. Таким чином, люди, що збираються виходити на пенсію або вже є пенсіонерами, об'єднуються на основі спільних інтересів;

– теорія роз'єднання, обґрунтована Б. Ньюгартеном та Дж. Розеном, – стверджує невідворотність обмеження спілкування людини, що старіє, з іншими членами суспільства внаслідок того, що з виходом на пенсію змінюються її соціальні ролі та знижується дохід. Теорія набула розвитку в працях Е. Каммінга та В. Генрі, котрі вказували, що роз'єднання (disengagement) є психосоціальним явищем, наслідком як природних змін у психіці людини, що старіє, так і впливом на неї соціального середовища;

– теорія модернізації – описує зміну становища людей похилого віку та ставлення до них як наслідок технізації й модернізації сучасного суспільства, внаслідок чого значення патріархальних традицій, авторитету та життєвого досвіду старших поколінь помітно зменшується;

– теорія геротрансценденції – обґрунтована Л. Торнстамом, який виокремлює особливий вид позитивного старіння (на основі теорій К. Юнга та Е. Еріксона). За нею, старіння людини включає потенціал для розвитку та розуміння нового погляду на життя, перехід з більш раціонального й матеріального погляду на світ до більш трансцендентного, що в підсумку супроводжується збільшенням задоволеності від життя.

Крім того, на сьогодні західна соціологія активно вивчає питання соціально-демографічного складу населення старшого віку, тривалість життя різних соціально-професійних груп людей похилого віку, процес старіння та виходу на пенсію (Е. Россет, Е. Каммінг, М. Янг та Т. Шуллер), зміни при переході від молодого до старшого віку (С. Ірвін), особливості вікової стратифікації (М. Рейлі, М. Іонсон), особливості життя людей старшого віку (Р. Тейлор), старіння в сучасному світі (С. МакФаден), особливості комунікації старших людей (Дж. Ньюсбаум).

Щодо вітчизняних досліджень процесу старіння, то їх розвиток тривалий час був пов'язаний з біологією старіння й такими іменами, як І. Мечников (котрий розвинув теорію ортобіозу та прогнозував, що старість, що є швидше непотрібним тягарем для суспільства, з часом стане корисним суспільству періодом, оскільки старі зможуть застосовувати свою досвідченість у вирішенні найбільш складних і тонких завдань суспільного життя), З. Френкель (в основоположній праці “Подовження життя та діяльна старість” розкрив особливості зміни популяції похилих людей як носіїв досвіду попередніх поколінь та розглянув особливості індивідуальних змін організму людини на останньому етапі його розвитку), О. Богомолець (завдяки якому в середині 1960-х рр. на базі Київського університету відкрито першу кафедру геронтології) та ін.

Значний внесок у вивчення життєдіяльності похилих людей згодом зробив Б. Ананьєв, вказавши на необхідність зміни біологічної концепції новою, котра об'єднувала б біологічний і соціальний підходи. Згодом ідеї Б. Ананьєва розвивали В. Альперович, Л. Анциферова, що розглядали типи старіння, сутність соціального старіння.

Психологічний аспект дослідження старості представлений у працях А. Реана, А. Лідерса, М. Александрової, О. Краснової – вони аналізували особливості особистості похилої людини, динаміку її мотиваційної сфери, типи старіння.

Серед дослідників-соціологів, що присвятили свої праці проблемам рольових змін, пов'язаним з виходом на пенсію, – Н. Паніна, В. Шапіро, В. Патрушев; місцю похилих людей у суспільстві, особливостям їх трудо-

вої та громадської діяльності – Н. Большакова, І. Бондаренко, В. Лазарева, Н. Василенко, А. Козлов, Т. Кисельова, Г. Морозова, А. Рубцова.

Фактори соціальної поведінки та самопочуття похилих людей у суспільстві, проблеми їх адаптації й активізації досліджували Т. Демидова, А. Дмитрієв, Н. Ковальова, Т. Козлова, Л. Соловйова, Н. Герасимова, Є. Щаніна, підкреслюючи в своїх працях, що стереотип про консервативність і пасивність старшого покоління не підтверджений емпіричними даними.

Як бачимо, тематика життя людей похилого віку є актуальною, її вивчають досить широко; водночас накопичені знання в обраній галузі не позбавлені прогалин. Зокрема, більшість досліджень проведені зарубіжними вченими, тож їх дані не можуть повною мірою бути застосовані до українських реалій. Проблеми та особливості життя людей похилого віку в Україні в наш час, за чергового загострення системної суспільної кризи, поки що мало висвітлено в науковій літературі.

Відповідно, *метою статті* є розгляд взаємозв'язку соціальних проблем і перспектив життя людей похилого віку в сучасному українському суспільстві.

Здебільшого під побудовою життєвої перспективи розуміють побудову життєвих планів – цілісну картину майбутнього, що включає ряд взаємопов'язаних подій. При цьому життєва перспектива нерозривно пов'язана із часом подальшого життя та життєвим шляхом. У свою чергу, життєвий шлях можна визначити як соціальний процес, що розгортається в часі та просторі, містить ряд подій, які мають цінність для індивіда, а також як суб'єктивну картину, що включає образи майбутнього, минулого та теперішнього. На основі таких образів вибудовуватиметься життєва перспектива. Така суб'єктивна картина власного життя включатиме уявлення людини щодо часу власного життя, тобто матиме певну протяжність і межі. Так, за Є. Головахою та А. Кроніком, суб'єктивна картина життя є “психічним образом, в якому відображені соціально зумовлені просторо-часові характеристики життєвого шляху” [2].

Час тут виступає в ролі суб'єктивно значущої цінності, відображеної в подіях, що відбулися саме протягом певного вікового відрізка. Вік та час, а також пережиті суб'єктом події становитимуть основу життєвого шляху. Оскільки суб'єкта розглядають здебільшого як творця власного життєвого шляху, то суб'єктивна картина його життя, розгорнута в часі, та життєва перспектива залежать від його діяльності. Узагальнюючи, під життєвими перспективами можна розуміти сукупність планованих та очікуваних у майбутньому подій, що роблять уявлення про майбутнє організованим.

Слід сказати, що найчастіше про життєву перспективу йдеться тоді, коли справа стосується індивідуального актора; однак припустимим може бути використання цього терміна тоді, коли визначають надіндивідуальні уявлення про просторово-часові межі існування певної групи, категорії чи страги.

Передумовами для побудови життєвої перспективи є уявлення про власні можливості – як соціальні, так і суто індивідуальні, котрі, втім, у теоретичному плані розгляду можуть і мають бути типологізовані.

Життєва перспектива є суб'єктивною картиною подальшого перебігу життя, але в основі її створення лежить свідома чи інтуїтивна оцінка об'єктивно існуючих тенденцій і проблем, щодо вирішення яких формуються відповідні життєві стратегії. Тому в нашому опитуванні був присутній цілий блок запитань, що стосувалися проблем, з якими стикаються люди похилого віку в сучасних українських реаліях.

Навряд чи хтось заперечуватиме взаємозв'язок між проблемами, що існують у житті певного суб'єкта, і тими життєвими стратегіями, котрі він обирає для їхнього подолання. Звичайно, цей зв'язок опосередкований системою ціннісних орієнтацій, смислів, настанов, інтересів, життєвого досвіду, мотивувальною значущістю, заломлених крізь здібності й індивідуальні можливості актора, що сукупно утворюють світ його суб'єктивної реальності. Однак, вплив проблем, що породжують певні виклики, є ініціюючим началом утворення тих чи інших уявлень про власну життєву перспективу.

Відтак, перш ніж розкрити особливості життєвих перспектив і стратегій людей старшого віку, необхідно, на наш погляд, схарактеризувати ті проблеми, з якими стикаються громадяни похилого віку в сьогоденні українського суспільства. Для з'ясування соціальних проблем “фінішного відрізка” життєвого шляху, котрі можна інтерпретувати як чинники й передумови побудови життєвої перспективи та відповідних життєвих стратегій у похилому віці, нами в квітні – червні 2014 р. було проведене експертне опитування (за методом напівстандартизованого інтерв'ю), в якому взяв участь 21 науковець-соціолог – з них 18 докторів і 3 кандидати наук віком від 57 до 89 років, у тому числі 12 чоловіків і 9 жінок. Зокрема, ряд поставлених суспільствознавцям запитань стосувався того, з якими проблемами взагалі стикаються люди похилого віку. При цьому мали на меті визначити основне коло характерних для конкретної вікової когорти проблем, тобто предметного кола їх повсякденних інтересів, оскільки нагальні проблеми людей, у першу чергу, є зоною їх підвищеного інтересу та уваги, вони спрямовують основну життєву активність та перетворювальну діяльність. Експерти вказали на ряд проблем, що, ймовірно, найбільше турбують представників похилого віку. Озвучений ряд проблем можна поділити на такі групи:

– проблеми зі здоров'ям та фізичним самопочуттям: “Думаю, питання здоров'я на першому місці, особливо у нас. Потім – питання бадьорості, щоб не втрачати соціальні зв'язки, що стимулюють бадьорість”. Вік, у першу чергу, – показник фізичного стану організму. Після періоду розквіту фізичний стан будь-якого індивіда починає йти на спад – у когось швидше, у когось повільніше, але невпинно вниз. Люди старшого віку належать до категорії, фізичний розквіт якої уже відбувся, тому їх основним

завданням є максимальне сповільнення фізичного спаду, якнайдовше збереження вже існуючих показників здоров'я;

– матеріальні проблеми (у тому числі доступ до медичного обслуговування та достатнього харчування, забезпеченість житлом, можливість подорожувати тощо): “Часто люди настільки обмежені в коштах, що не можуть дозволити собі ліки, які б зробили життя досить комфортним. Це перша проблема. І наступна – економічна. Бо, насправді, якби старість була забезпечена – це дало б можливість краще піклуватися про своє життя, вести здоровий спосіб життя”. Матеріальне благополуччя для людей похилого віку має особливе забарвлення. З одного боку, воно уже не є самоціллю – бути заможним, щоб відповідати показникам престижу та посісти своє місце на соціальному щаблі. З іншого боку, збереження існуючого фінансового стану може бути метою та фактором впливу на самооцінку людини старшого віку. Проте ці речі, на наш погляд, стосуються не дуже великого в нашому суспільстві прошарку фінансово заможних людей. Інший прошарок – це люди похилого віку, основний дохід яких становила заробітна плата за основним місцем роботи, і який суттєво зменшується з виходом людини на пенсію. У цих людей матеріальне благополуччя виступає не синонімом статусності, а реальним питанням виживання;

– проблеми самотності та стосунків з родинним колом: “Тих людей, які мають уже дорослих дітей, хвилює життєвий добробут, як взагалі йде їх життя. Тому діти – на одному з перших місць у людей похилого віку. А щодо себе – то здоров'я, щоб життя було без болячок, нормальне життя”.

“Гостро стоїть проблема самотності. Суспільством вони значною мірою покинуті, і навіть близькі люди обмежені в можливостях допомагати. І самотність пригнічує”.

До речі, за даними моніторингу, проведеного ІС НАНУ в 2014 р., на запитання “Як часто Ви відчуваєте себе самотньою людиною?” “Досить часто” відповіли 8,7% людей похилого віку, а “Практично ніколи” – 34,5%. Для порівняння, серед молоді віком 18–29 років такий показник був, відповідно, 3,7% та 44,9% – різниця досить помітна.

В Україні практика проживання людей старшого віку в будинках для людей похилого віку не дуже поширена, тому основна їх частина проживає самотньо або разом з рідними. Особливістю такого спільного проживання з власними дорослими дітьми та онуками стає те, що старші люди часто проєктують їх життя на себе, переймаючи їх проблеми та турботи. У такому перенесенні можуть виявитися негативні для всіх риси: по-перше, заміщення власних проблем чужими призводить до невирішення власних; по-друге, надмірна увага до життя інших може стати джерелом постійних конфліктів між молодшими та старшими поколіннями.

На іншому полюсі лежить самотність людей похилого віку, основні негативи якої – відсутність будь-якої допомоги в житті, підтримання якого на гарному рівні щороку стає все важчою; незатребуваність життєвого досвіду

та знань старших людей; наростання негативів психологічного характеру – відчуття непотрібності, відкинутості. Справді, проблема сімейних і родинних стосунків може мати більш гострий характер, ніж видається на перший погляд. Так, люди, що здебільшого вже залишили основне місце роботи й вийшли на пенсію, маючи більше часу й менше можливостей, ставши менш значущими у фінансовому та соціально-статусному плані й більш досвідченими в плані життєвого досвіду, часто виступають “каменем спотикання” для молодших родичів, що змушені забрати їх на проживання до себе;

– соціальні проблеми: “Необхідність звільняти соціальні позиції для нових поколінь. Це велика соціальна проблема для тих, хто ще має статус, але вже не має достатньо сил, енергії й здоров’я для того, щоб підтримувати. Це велика соціальна проблема – момент своєчасного виходу з великого соціального життя. Це на всіх рівнях – починаючи з геронтократії радянської і закінчуючи рядовим простим професіоналом. Вони не відчувають момент, коли стають менш продуктивними. От відчуті цей момент й уступити дорогу, але тут є, звичайно, велика проблема – вони сприймають це як соціальну несправедливість від молоді – протеже тощо”.

“Стабільність. Упевненість в майбутньому зникає. Колись люди були впевнені, зараз цього немає. Невизначеність – як перед екзаменом, це найгірше відчуття. Коли людина спокійна і прогнозує своє буття... цього зараз немає, і це зараз проблема, бо немає гарантії, що вони втримають пенсію чи побут, що вони повторять те, що було в молодості. А ще відчуття страху, що йде те, що колись тобі належало, – ми хочемо повернутися в те середовище, де людина провела не один рік. Прогнозування найближчого майбутнього і реальної ситуації”.

Соціальні проблеми для людей похилого віку мають подвійний характер – завдяки більшому життєвому досвіду вони мають можливість оцінити напрям розвитку суспільства та його помилки на цьому шляху. Тобто перше – це соціальні проблеми конкретного суспільства. Проте суспільство, що розвивається, уже не є їхнім – до влади приходять молодші. Друга частина – це проблеми взаємозв’язку суспільства з однією зі своїх частин – представниками старшої вікової групи. Стабільність і нестабільність у суспільстві, різні реформи та трансформації – хвиля, що “накриває з головою” увесь соціум. Ці речі часто непередбачувані, а вихід із ситуації, імовірно, шукає кожен самостійно. Проте проблеми, що стосуються статусно-рольового становища людей похилого віку, проблеми стереотипно-негативного ставлення до старших людей як таких, що “віджили своє”, можуть зазнавати змін та регуляції з боку як самого суспільства, так і найстарших людей;

– психологічні проблеми: “Проблеми психологічного характеру: це проблема, чим себе зайняти. Є люди, котрі перевантажені сімейними обов’язками, коли в сім’ї є онуки чи правнуки, і потрібно за ними слідкувати, і ці навантаження надто важкі для людей похилого віку, але є зворотна проблема – ті, у кого немає обов’язків, і які не знають куди себе подіти”.

“Додається фактор: втрата реальної, хронологічної перспективи, необхідність переосмислити життя: чи ти все зробив, чи правильно прожив, тобто маса проблем. Це часто закінчується депресією. І ставлення до смерті – воно здебільшого абстрактне, для людей похилого віку це вже конкретна проблема, ти повинен бути завжди готовим, що в будь-який момент підеш”.

Беззаперечно, схожі проблеми переслідують і представників молодших вікових груп, проте ми говоримо про специфіку цих проблем для “покоління похилих”, а вона тут явно присутня: так, експерти говорять: “На заключному етапі життя проблем, як правило, більше, у тому числі психологічних. Бо 30-річна особа, яка має багато проблем... в неї є сподівання, що вона їх вирішить, а в цих людей, як правило, таких сподівань уже немає”. Отже, одна з характерних рис проблем у похилому віці – обмаль часу для вирішення наявних негараздів.

Крім того, увагу привертає взаємозв'язок проблем, їх комплексний характер: “Потреби збільшуються, а можливості зменшуються. Дуже гостре питання – ліки. Жінки після менопаузи потерпають від хвороб. У 50 років це сьогодні молода жінка, а вона вже хворіє. А на це треба мати гроші. А як заробити, коли людей такого віку не беруть на роботу?”. Тобто одні проблеми стають основою для виникнення інших, а процес їх розв'язання ускладнюється щороку – скорочується часова перспектива життя та зменшуються життєві сили. Проблеми “породжують” одна одну, утворюючи замкнуте коло: “...дві третини людей – це особи, які мають невелику пенсію, а з цим межує і проблема здоров'я. Вона ж переплітається з проблемою доступу до медичних закладів”. Імовірно, що в молодих людей проблеми матимуть більш дискретний характер, не так сильно впливаючи на виникнення одна одної.

Архітектоніка соціальних проблем старшої вікової групи українського суспільства, з одного боку, відображає специфічні вікові особливості, що виникають на завершальному етапі життєвого шляху і є типовими внаслідок природного процесу старіння й пов'язаної з ним інволюції, з другого – є результатом тих характерних чинників і умов, що властиві українському соціуму за цих конкретно-історичних обставин. Саме в межах континууму цього хронотопу, точніше, виходячи з утвореної на його підґрунті суб'єктивної реальності, індивідуальні актори, що за віковими параметрами належать до вказаної соціально-демографічної групи, формують власні життєві перспективи й обирають ті чи інші життєві стратегії.

У похилому віці значущість життя зростає, а от можливості (фізичні, інтелектуальні та соціальні) уже йдуть на спад. Власне, соціальні можливості – це те, що, на відміну від невідворотного спаду можливостей організму, може бути збереженим за певних обставин. Ситуація значно залежить від спроможності держави до покращення становища похилих людей, в європейських країнах, зокрема, пенсіонери часто більш матеріально забезпечені, аніж представники іншого віку.

В Україні їх становище дещо гірше, адже з тенденцією старіння населення кількість непрацюючих збільшується, тож зменшується виробіток соціальних благ. Крім того, похилий вік супроводжується втратою низки соціальних ролей, відтак – зміною соціальних статусів. Культурно-фіксовані статуси утворюють соціальну систему, що встановлює межі поведінки сторін, що взаємодіють. Різні чинники можуть призвести до руйнування такої системи в окремих випадках. Іноді культурні зразки дають змогу здійснити її заміну на інші відносини.

Старіння в традиційному суспільстві переживали колективно, всередині відповідного класу. На сьогодні старіння задається рядом параметрів, що не завжди діють співзвучно. Наприклад, громадська думка щодо того, коли ж настає старість. Одним з основних поворотних моментів є вихід на пенсію, що сам по собі вже може нести ряд негативних тенденцій для похилих, адже статус людини, що працює, визначає статус незалежної людини. Від пенсіонерів не очікують уже роботи на користь суспільства, тому й на винагороду у формі визнання та фінансування розраховувати не доводиться.

Крім того, для багатьох старший вік супроводжується втратою подружнього партнера, відповідно – втратою статусу одруженої/заміжньої людини.

Змінюється характер стосунків з оточенням, ставлення до себе та своїх можливостей, відбувається переоцінка попередньої та планування майбутньої діяльності. У таких умовах побудова планів на віддалене майбутнє, визначення цілей і мети подальшого життя досить ускладнені для людей старшого віку.

В екзистенціалізмі аналіз існування та кінець життя відіграють ключові ролі. Життя, за М. Хайдеггером, – це “буття, звернене до смерті”. Варто згадати, що ще З. Фрейд говорив, що страх смерті лежить у корені протистояння між процесами анаболізму (тих, що сприяють росту, розвитку й запасу поживних речовин) і катаболізму (пов’язаних зі споживанням та витратами енергії, інстинктами Лібідо і Танатосом), а К. Юнг у своїй теорії підтримував ідею, що сексуальність домінує в першій половині життя, а біологічний спад і наближення смерті – основні проблеми другої половини життєвого шляху. Становлення особистості, таким чином, повинне включати в себе вирішення проблеми смерті, при цьому дихотомія між життям і смертю набуває найбільш яскравого забарвлення в похилому віці.

Проблема очікування смерті й намагання її відстрочити охоплюють широке коло подій у житті людей похилого віку, визначаючи стереотипні для цього віку стратегії поведінки. Так, А. Рубакін підкреслює: “Говорячи про те, що існує нормальна фізіологічна старість, не викликана і не спонукувана хворобами, ми розмовляємо теоретично. Практично... в сучасних умовах старість, її прихід, її розвиток пов’язані з хворобами. Людина завжди вмирає не від старості самої по собі, а від хвороби” [10]. Тобто основним завданням для таких людей може стати турбота про власне здоров’я, лікування хронічних захворювань та підтримка якнайкращого фізичного стану.

З іншого боку, найбільш важливими чинниками, що визначають поведінку людини на заключному етапі життя, спеціалісти вважають зниження психофізичних можливостей (зокрема, працездатності, витривалості, уваги й пам'яті, втрати чи істотного зменшення статевого потягу тощо), поступове виключення з активного соціального життя, втрату близьких людей та самотність, усвідомлення наближення кінця життя. “Фізичний світ, з яким похилі люди взаємодіють безпосередньо, все більше звужується” [9, с. 616]. Виходить, що надмірна концентрація на власних проблемах і здоров'ї, навпаки, може зумовити відхід людини від попереднього, більш активного способу життя. Що ж до очікування смерті, то, за даними інших дослідників, люди похилого віку відчують порівняно меншу тривогу при думках про смерть, аніж відносно молодші, думаючи про смерть доволі часто, проте спокійно, остерігаючись лише того, що процес вмирання буде болючим та затяжним [9, с. 614].

Варто відзначити, що смерть (яку розуміють здебільшого суто як медичну категорію і пов'язують з припиненням функціонування органів і систем організму) може мати свої аналоги в психосоціальних сферах життя, зокрема, це “соціальна смерть” – процес і результат самоусунення або виключення людини із життя соціуму. Тобто, зруйнувавши одні соціальні зв'язки, особистість не може чи не бажає створювати нові чи відновити старі. Соціальна смерть, з одного боку, повинна зробити перехід до смерті “фізичної” більш планомірним, уподібнившись до “завершення земних справ”, з іншого боку, за даними спеціалістів, вона може бути чинником, що скорочує тривалість життя [10].

Звуження кола зв'язків людини внаслідок виходу на пенсію, смерті ровесників, зниження необхідності в соціальному становленні та пов'язаної із цим потреби у віднаходженні й підтримці широкого кола соціальних контактів призводить до “витіснення” людини похилого віку зі сфери соціального життя у сферу соціального мікросередовища. Цьому сприяє ряд особливостей самого сучасного суспільства, зокрема, індивідуалізація, за якої зростає цінність життя людини в її власних очах, проте вона залишається відокремленою від інших. За таких умов молодші покоління більше переймаються власними потребами, аніж цікавляться життям старших. Інша особливість – це те, що тема смерті в наш час продовжує залишатися табуованою, її уникають [5]. Е. Кюблер-Росс говорить: “Думаю, є багато причин, чому ми уникаємо прямо і холоднокровно дивитися в обличчя смерті. Один з найважливіших фактів полягає в тому, що сьогодні процес смерті став набагато жахливішим, він пов'язаний з самотністю, механічністю і нелюдністю” [6].

Дослідник російського походження В. Яковлев у намаганні віднайти вирішення проблеми розробив проект “Вік щастя”, що стартував у 2012 р. В основі його припущення ідея, що життя після 50 років може бути не лише не гіршим, але й кращим, ніж у молодості, тому не варто з острахом ставитися до того, що очікує в майбутньому, ставлячи штампи на кшталт “Найкращі

роки життя вже минули”. Дослідник опитував людей, яким далеко за 50 і які продовжують яскраве, насичене життя та задоволені ним. Деякі цитати з інтерв’ю, наведені ним (На запитання “Що у Вас є формулою щастя?”: “Потрібно приймати людей такими, які є”; “Немає ніякого сенсу турбуватися про те, що ще не відбулося. Те, чого ми боїмося, ніколи не відбувається насправді” – Хедда Болгар, 103 роки; “Щастя – це спосіб життя. Ось так просто? Так” – Пет і Алісія Мурхед, 81 і 66 років) підтверджують цю тезу [13].

Імовірно, таке ставлення до життя можна назвати терміном, введеним Л. Сохань – “життєтворчість”, тобто здійснення творчої продуктивності особистості в “матеріалі” власного життя [8, с. 59]. Життєтворчість, будучи особливим видом творчості, є виразом свободи прояву особистості, свідомого перетворення нею свого життєвого шляху та самої себе. При поясненні процесу життєтворчості Л. Сохань вводить, за аналогією з художньою творчістю, поняття “задум життя” як певне життєве “кредо” особистості, як головний життєвий вектор, вироблений на основі ціннісних життєвих виборів, що віддзеркалює сенс її життя [8, с. 46–47].

І. Єрмаков [3], поліляючи погляди Л. Сохань, зробив спробу визначити основні характеристики життєтворчості, які є одночасно і його умовами, і результатами. Ситуація збігу характеристик, умов і результатів процесу життєтворчості зумовлена специфікою феномена життя людини, в якому вони виступають у нерозривній взаємодії і взаємному впливі. Так, сенс на різних етапах життєвого шляху можна розглядати як його результат (продукт), який потім стає умовою здійснення життєтворчості і який може характеризувати сам цей процес як осмислений. За І. Єрмаковим, процес життєтворчості передбачає: а) осмислення людиною свого призначення; б) розробку життєвої концепції та життєвого кредо; в) свідомий вибір життєвих цілей і оформлення їх у життєву програму, життєвий план; г) наявність необхідних умов для самореалізації сутнісних сил; д) рівень соціальної і психологічної зрілості; е) відповідальне ставлення до свого життя і до самої себе [3, с. 5]. І хоч життєва перспектива людини в похилому віці закономірно скорочується, завжди залишається простір для життєтворчості, використання наявних ресурсів для самореалізації. Відтак запровадження у свідомість представників старшої вікової групи гуманістично орієнтованих життєвих стратегій, котрі б не зациклювалися суто на проблемах здоров’я чи турботі про “хліб насущний”, надання суспільною практикою відповідних орієнтирів має слугувати підґрунтям для соціалізації особистості на завершальному відрізку життєвого шляху.

Висновки. Як бачимо, період “життя перед смертю” й відповідні для нього життєві перспективи є досить проблемними для людей похилого віку в плані очікування змін на краще, поступове зниження можливостей організму, відхід від професійної та соціальної діяльності, зміна статусно-рольового репертуару звужують коло життєвих виборів; водночас переважно знижується й рівень якості життя. І хоча страх смерті у старших лю-

дей не є настільки яскраво вираженим, як у молодих, із цією проблемою вони залишаються здебільшого сам-на-сам. Відповідні життєві стратегії адаптації до умов фінішного відрізка життєвого шляху відрізняються значним діапазоном як у площині “оптимізм-песимізм”, так і в площинах “активність-пасивність”, “адаптованість-дезадаптованість” тощо.

Список використаної літератури

1. Альперович В. Д. Геронтологія. Старість. Соціокультурний портрет / В. Д. Альперович. – Москва : Экспертное бюро, 1998. – 272 с.
2. Головаха Е. И. Психологическое время личности / Е. И. Головаха, А. А. Кроник. – 2-е изд. – Киев : Наукова думка, 2008. – 130 с.
3. Єрмаков І. Г. Педагогіка життєтворчості // Школа життєтворчості особистості : наук.-метод. зб. / ред. кол.: В. М. Доній (голова), Г. М. Несен (заст. голови), І. Г. Єрмаков (наук. ред.) та ін. – Київ : ІСДО, 1995. – С. 3–10.
4. Мартинюк І. О. Специфіка побудови життєвих стратегій та перспектив представниками різних вікових груп / І. О. Мартинюк, М. П. Кухта // Вісник Національного авіаційного університету. Соціологія. Політологія. Історія : зб. наук. праць. – Київ : НАУ, 2014. – № 1. – С. 36.
5. Ільясов Ф. Н. Феномен страху смерті в сучасному суспільстві / Ф. Н. Ільясов // Соціологічні дослідження. – 2010. – № 9. – С. 80–86.
6. Кюблер-Росс Э. О смерти и умирании / Э. Кюблер-Росс. – Киев : София, 2001. – С. 3.
7. Панина Н. В. Проблемы социальной адаптации пожилых людей к статусу пенсионера : автореф. дис. ... канд. филос. наук / Н. В. Панина. – Москва : ИСИ АН СССР, 1980. – 22 с.
8. Психологія і педагогіка життєтворчості : навч.-метод. посіб. / ред. рада: В. М. Доній (голова), Г. М. Несен (заст. голови), Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков (наук. ред.) та ін. – Київ, 1996. – 792 с.
9. Реан А. А. Психология человека от рождения до смерти / А. А. Реан. – Санкт-Петербург : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. – 656 с.
10. Рубакін А. Н. Похвала старості [Електронний ресурс] / А. Н. Рубакін. – Режим доступу: <http://www.medical-enc.ru/starost/biologiya-stareniya.shtml>.
11. Старіння в ХХІ столітті: тріумф і виклик / Фонд ООН в області народонаселення (ЮНФПА) та організація “Хелпдейдж Інтернешнл”. – Нью-Йорк ; Лондон, 2012. – 190 с.
12. Толстих Н. В. Експертні опитування [Електронний ресурс] / Н. В. Толстих. – Режим доступу: http://i-soc.com.ua/school/Tolstyh_Expert.pdf.
13. Яковлев В. Проект “Возраст счастья. 50 – всё только начинается” [Електронний ресурс] / В. Яковлев. – Режим доступу: <http://vladimiryakovlev.ru/>.
14. Nussbaum J. Communication and Aging / Jon F. Nussbaum, Loretta L. Pecchioni, James D. Robinson, Teresa L. Thompson. – 2nd ed. – New York : Routledge Taylor & Francis Group, 2000. – 392 p.
15. Tornstam L. Maturing into Gerotranscendence / L. Tornstam // The Journal of TransPersonal Psychology, 2011. – Vol. 43 (2). – P. 166–180.

Стаття надійшла до редакції 02.12.2015.

Мартинюк І. О., Кухта М. П. Взаимосвязь жизненных проблем и перспектив людей пожилого возраста: социальный анализ

В статті здійснено спробу визначити коло життєвих проблем, з якими стикаються пожилі люди. На основі аналізу даних експертного опитування виділено ряд проблем, які можна віднести до наступних груп: со здоров'ям і фі-

зическим самочувствием, материальные, одиночества и взаимоотношений с семейным окружением, социальные и психологические, подготовки к окончанию жизненного пути.

Ключевые слова: социальные проблемы пожилых людей, жизненные перспективы, жизненные стратегии.

Martyniuk I., Kukhta M. The Relationship of Life's Problems and Prospects of Elderly People: Social Analysis

The socio-demographic structure of society due to the growth in the share of elderly persons in most countries is becoming a trend that characterizes the modern era. Natural increase of scientific interest in this subject, there has been a definite range of socio-gerontology research and every year their magnitude and significance grows.

The article attempts to outline the range of life problems faced by the elderly. Determined that in Western sociology crystallized a number of theories deal with social situation of the elderly, in particular, theory of elderly subculture, theory of disengagement, the theory of modernization, herotranscendence theory. Heritage of domestic sociologists is solid too, but a lack of applied research is still noticeable.

The problems and peculiarities of life of elderly people in Ukraine nowadays, for a further deterioration in the system of public crisis, yet little covered in the scientific literature. Especially from the point of view of the relationship between social problems and prospects of life of older people in contemporary Ukrainian society.

Therefore, based on the analysis of the expert survey data, the authors identify a number of problems that can be attributed to the following groups: old age and physical and physical well-being, problems of loneliness and relationship with the family circle, social and psychological problems. Based on theoretical data sources highlighted the problem of preparation for the end of life's way deciding which old people must mostly alone. The authors justify the purposeful construction of the relationship between conception of life's creation success and overcoming problems in old age. A clear relationship between problems that exist in the life of a particular subject, and those life strategies that he chooses to overcome them. Of course, this relationship is mediated by the system of value orientations, meanings, attitudes, interests, life experience, motivation-importance, bent through abilities and individual abilities of the actor, which collectively form a world of his subjective reality. However, the impact of problems that give rise to certain challenges, in any case, is initiating the start of formation of those or other ideas of their own life prospects.

The architectonics of social problems of older age groups in Ukrainian society reflects, on the one hand, age-specific peculiarities that arise at the final stage of life and are typical due to the natural aging process and the related involution, on the other hand, is the result of specific factors and conditions that are specific for Ukrainian society under given specific historical circumstances. It is within the continuum of this chronotope, more precisely, on the basis of based on it is subjective reality, individual actors that according to their age-specific settings belong to elder socio-demographic groups, form their own perspectives on life, and choose certain life strategies.

Key words: social problems of elderly people, life perspectives, life strategies.